

Tradíció és innováció az ausztrál faépítészetben II.

Az építés körülményei a 19. századi Queenslandben

Máthé Katalin[✦]

Az utóbbi néhány évtizedben a filozófusokat, teoretikusokat és praktizáló építészeket egyre intenzívebben foglalkoztatta az a dilemma, mely egyrészt korunk technológiai lehetőségeinek kihasználásából, másrészt kulturális örökségünk megőrzése iránt érzett felelősségtudatból ered. Kenneth Frampton kritikai regionalizmus elméletét a múlt század végén járható útnak tekintették ennek a problémának a megoldásához. Ezeknek a tanoknak az elterjedése Ausztráliában, és különösképpen Queensland államban egy olyan korszakban következett be, amikor a nemzeti identitás kulcskérdés volt. A kiváló építészeti teljesítményt Frampton elméletének egy helyi változata, a délkelet queenslandi kritikai regionalista iskola koncepciója alapján értékelték. Ez a koncepció a queenslandi házat a helyi kritikai regionalista építészet fő forrásának tekintette, és számos kortárs queenslandi építész, köztük Russell Hall faépületeit a kritikai regionalista építészet példás megoldásaiként tartotta számon. A hat részes cikksorozat elemzi Queensland második világháború előtt uralkodó lakóépület típusát, a queenslandi házat, rámutat a délkelet-queenslandi kritikai regionalista iskola koncepciójának hiányosságaira és Russell Hall építészeti munkásságából emel ki példákat hagyomány és újítás sikeres együttlésére. Az alábbi cikk a különböző korokban a queenslandi házról megfogalmazott vélekedéseket, és a jelen tudományos kutatásának néhány eredményét foglalja össze.

Kulcsszavak: A queenslandi ház, 19. századi queenslandi építőipar, Látszó keretvázas építési mód, A queenslandi ház klimatikus viselkedése

Tradition and Innovation in Australian Timber Architecture

Part 2: The 19th century Queensland building environment

The dilemma that stems from the desire to benefit from the potential offered by contemporary advancements on the one hand, and the responsibility felt for safeguarding cultural heritage on the other, has puzzled philosophers, theoreticians and practising architects with increasing intensity during the past few decades. Kenneth Frampton's theory of critical regionalism has been viewed as a viable approach in architecture to overcome this problem. The dissemination of these ideas paralleled a period in Australia, and particularly in Queensland, when issues of identity were in focus. Outstanding architectural achievements were assessed on the basis of the local application of this theoretical framework. The concept of the South-East Queensland critical regionalist school identified the Queensland House as the source of a critical regional approach and Russell Hall's contemporary timber buildings were considered as remarkable examples of a critical regionalist practice. The series of articles introduces Queensland's prewar domestic building type, the Queensland House, highlights the shortcomings of the concept of the South-East Queensland critical regionalist school and presents successful examples for the coexistence of tradition and innovation in Russell Hall's architectural activity. The article below considers the variety of interpretations about the Queensland House articulated since its existence, and some results of contemporary academic research.

Keywords: The Queensland House, 19th century Queensland building industry, Exposed stud framing, Climatic performance of the Queensland House

Bevezetés

A témát bevezető első cikk az ausztrál (és nemzetközi) köztudatban népi építészként számon tartott lakóépület típus, az ún. queenslandi ház jelenségét mutatta be. Feltárta e másfél évszázados múlttal rendelkező épület-

forma változó státuszát, mely látványosan a ma uralkodó társadalmi-szakmai nosztalgia születésekor kezdett emelkedni. Felvonultatta a múlt század 70-es éveiben megkezdett tudományos kutatások érveléseit, melyek alapjaiban ingatták meg az ausztrál népi építészet „legendáját”.

[✦] Máthé Katalin M Arch., doktorandusz hallgató, NyME Építészeti Tanszék

Az alábbi írás a szerző által Objektív Tábornak nevezett kutatók eredményeit mutatja be. E kutatók arra a kérdésre adnak választ, hogy ha az egyedülállóan tartott jegyek nem kizárólag ausztrál sajátosságok és nem helyi fejlődés eredményeként jöttek létre, hogyan alakulhatott ki Queensland „tradicionális”, sajátos karakterű, homogén épületállománya. Ennek a gondolatmenetnek az eredménye egy újabb kiábrándulás, miszerint a queenslandi ház klimatikus viselkedése távolról sem olyan megfelelő, mint ahogyan arról általában vélekednek.

Hatóságok, rendeletek

Queensland hatékony működése kormányzati rendeleteken alapult. Az új állam vezetői – akik valószínűsíthetően a jómódú polgárok, például fűrészmalom tulajdonosok befolyása alatt álltak – olyan stratégiát dolgoztak ki, mellyel vonzóvá tették az új településeket az újonnan érkezők szemében. A kormány bevándorlási tervszere szerint, melyet 1860-ban vezettek be, meghatározott méretű parcellákat adományoztak a bevándorlóknak. Hosszú időn keresztül Queensland-nek sokkal liberálisabb építési szabályzata volt, mint a déli államoknak. Az alábbiakban bemutatandó rendelkezésen kívül az építőipar felett kevés ellenőrzést gyakoroltak Brisbane-ben 1904-ig, amikor a City Engineer’s Department (Városi Mérnöki Osztály) egy részletes szabályzórendszert vezetett be.

Az 1864-es Építési Törvény (Building Act) külső határoló fal esetén csak tűzálló anyagok használatát engedélyezte. A szabályozás teljesen sikertelen volt, mivel a gyakorlatban csak a külső borítás megváltozását eredményezte: a házak faváz-szerkezete hullámlemez borítást kapott. A Undue Subdivision Prevention Act (Túlzott Földosztást Megakadályozó Rendelkezés), melyet 1885-ben vezettek be, minimális kötelezően betartandó méretet írt elő a külvárosok telkeinek további részparcellákra osztásának megakadályozására. Így a házak biztonságos távolságra kerültek egymástól, és annak ellenére, hogy fából épültek, a tűzbiztonság kérdése megoldódott. Így Brisbane beépítési jellege kizárta a sorházas formát, amely általában a munkáscsaládok otthonául szolgált. Ezért a befektetők és a kormány alternatív megoldásokat keresett, hogy megfizethető lakásokat

biztosítson az alacsony jövedelmű rétegeknek is. A szabadon álló házat, amely a legköltségesebb lakásforma, az előregyártás, tömegtermelés és a legolcsóbb építőanyag használatával akarták gazdaságosabbá tenni.

A 19. századi építőipar

Kezdetben nem a fa volt a legolcsóbb építőanyag, mivel a kézi megmunkálási módok nagyon időigényesek és ezért drágák voltak (**1. ábra**). Így Brisbane első házai téglából épültek. A puhafák bőséges jelenlétét csak az iparosított módszerek Queenslandben való bevezetése után kezdték kihasználni. Az első gőzhajtásos fűrészmalom Queenslandben William Pettigrew alapította 1853-ban. A fejlődésnek induló, gépek működtetésén alapuló ipar szabványos építési faárut állított elő, esetenként import alapanyagból is. A más államokból vagy akár tengerentúlról importált nyersanyag felhasználása tisztán gazdasági megfontolásokból történt: a legjobb ajánlatot fogadták el.

Erre az ipari háttérre alapozva előregyártott faházak előállításával foglalkozó vállalkozások jöttek létre. Ezek közül a legnagyobbak a James Campbell and Sons (1903) és a Brown and Broad Newstead Homes (1913) Brisbane-ben, valamint Rooney Brothers (1915) Townsville-ben. Ezek a cégek építésszek által tervezett „Ready to Erect” (építésre kész) vagy „Readicut Homes” (előregyártott otthonok)-at értékesítettek nagy üzleti sikerrel, melyet a több ezer ház felépülése bizonyít. (**2. és 3. ábra**).

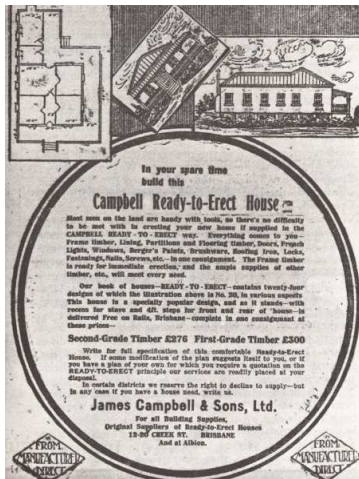
1909-ben a Workers’ Dwelling Board (Munkáslakások Bizottsága), mely később Queensland Government Savings Bank

1. ábra – Kézi famegmunkálás a 19.század végén

2. ábra – A Newstead Homes korabeli hirdetése

3. ábra – Az építésre kész házak korabeli hirdetése

(Queensland Kormányzati Takarékbank) és State Advances Corporation (Állami Előnyök Vállalata) nevek alatt működött azzal a céllal, hogy a szegényeknek is magántulajdonú családi házakat biztosítson. A terveket a vállalat alkalmazásában lévő építészek készítették. Habár kezdetben ezeket kész terveknek szánták, kis módosításokra gyakran sor került a megrendelő kívánalmai szerint. Az első katalógust, mely húsz terv-variációt tartalmazott, 1923-ban jelentették meg. A kezdeményezés sikerének köszönhetően 22 926 házat építettek ebben a finanszírozási konstrukcióban 1945-ig.

Építészek

Nemcsak kormányzati rendelkezések és profitorientált üzletemberek, hanem képzett építészek is hozzájárultak Queensland fejlődő épületállományához. A repertoár széles volt: munkásházak, bank-, vasút-, egyházi épületek, iskolák, stb. Donald Watson és Judith McKay kiter-

jedt kutatást végzett a második világháború előtt a régióban dolgozó építészek tevékenységének feldolgozására. Ennek eredményeként 1994-ben egy gazdagon illusztrált könyv, a Queensland Architects of the 19th century: A Biographical Dictionary (Queenslandi építészek a 19. században: életrajzi szótár) jelent meg. Ez a kötet a 19. és a 20. század első felének építészeti tevékenységét regisztrálja, amikor az építészek ötleteit nemcsak tudásuk és tapasztalatuk, hanem a kivitelezéshez rendelkezésre álló anyagiak is korlátozták.

A Board of General Education (Általános Oktatás Bizottsága) tevékenysége kiválóan illusztrálja, hogy ezek a körülmények hogyan alakították Queensland építészetét egy speciális építési gyakorlat, az exposed stud framing (látvány keretváz) esetén, mely alkalmazása abban az időben széles körben elterjedt volt, és ma gyakran hibásan helyi fejlődés eredményeként létrejött, a régióra jellemző egyedülálló jellegzetességnek vélik. Ennek az építési módnak – építéstörténeti érdekessége mellett – az ilyen részletességben való tárgyalását a cikksorozat folytatásában bemutatásra kerülő kortárs ausztrál faépítészetben való újraalkalmazása is indokolja.

Az Általános Oktatás Bizottsága Queenslandben 1860-ban alakult azzal a céllal, hogy a fiatal állam oktatási intézményeit kiépítse, első építészeinek, Christopher Porternek és James Colishaw-nak az irányítása alatt. A Bizottság által kedvelt építőanyag a téglavált, mint ahogyan azt az első megépült iskolák döntően téglaeépületei bizonyítják. A finanszírozási konstrukció szerint a beruházások harmadát a helyi közösségnek kellett állnia, ami a legtöbb esetben nem történt meg. Egy másik nehézség a tervek távol eső területeken való kivitelezése volt, melyről a következő korabeli feljegyzés is szól:

„... tökéletesen érzékelem a megjegyzései súlyát, melyet a goondiwindi-i iskola kivitelezéséhez kiírt tender ügyében tett. A Brisbanetől való távolság olyan nagy, hogy a kivitelezők nem pályáznak egy ilyen kis munkára. Nekik ez kis feladat, de túl nagy falatnak tűnik a helyi szakemberek számára. A gondot, ahogy én megítélem, a terv kis módosításával, és a bizottsági

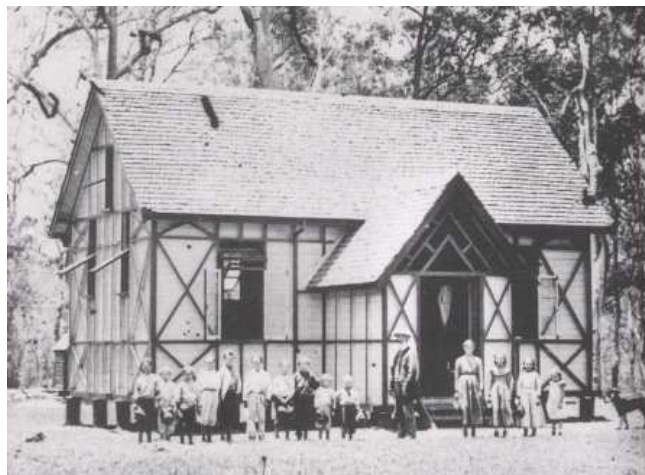
költségvetés megnövelésével kellene megoldani...” (Watson 1988 p.26)

Ezek a problémák a szervezetet elveinek megváltoztatására sarkallták. Mivel a fa vált a leggazdaságosabb építőanyaggá, 1864-től az épületek többségének kivitelezéséhez ezt az anyagot használták. Ebben a korszakban egy másik építész neveztek ki az Általános Oktatás Bizottságának élére, akinek pozícióját fokozatosan vette át alkalmazottja, Richard Suter. Az első látszó keretvázis iskolaépület 1865-ben épült Nanangoban, és majdnem biztosra vehető, hogy az elkövetkezendő években épült számos „társ” is Suter munkája (**4. ábra**).

Richard Suter Angliában született, egy építész és földmérő fiaként, aki maga is építész lett apja irányítása alatt. A Cambridge-i Egyetemen a Master of Arts fokozatot is megszerezte. Mialatt ott tanult, a Cambridge Camden Society, a későbbi, ma is létező Ecclesiological Society nagy befolyással volt a brit építészeti ízlésre, és készítette a gótika újjáéledését. Suter több mint valószínű, hogy a mozgalom tagja volt. Mielőtt Queenslandbe távozott, apja londoni irodájában szerzett tapasztalatot kórházak és iskolák tervezésében.

1865-ben érkezett Brisbane-be, itt alapított önálló irodájából az angol gótikus favázis építési technikát idéző (ún. half-timbering), saját fejlesztésű látszó keretvázis építési módot alkalmazó tervek kerültek ki. Az Általános Oktatás Bizottsága mellett a másik fő megrendelője az Anglikán Egyház volt, mely Tuffnell bíboros vezetése alatt állt (**5. ábra**). Épületei a népszerűségüket az akkor divatos „picturesque” megjelenésüknek és gazdaságos anyaghasználatuknak köszönhették, mely a megrendelők két fő kívánalma volt. Az Általános Oktatás Bizottságának egy feljegyzése is rámutat a Suter által bevezetett építési gyakorlat széleskörű elterjedésére: „A vidéki körzetekben és néhány városban is, az iskolák és tanítói lakások prominens helyet foglalnak el, így a távoli belső területek lakóinak gyakorta kínálnak utánzandó példát az ízléses építészetről” (Watson, 1988 p.31).

Egy évtizeden belül a helyzet megváltozott és Suter népszerűsége drámaian zuhant. Iskolaépületeinek karbantartása rendkívül sokba került, mivel szerkezetei, melyek kellemes lát-

4. ábra – Suter egyik iskolaépülete

5. ábra – Suter egyik templomépülete

ványt nyújtottak ugyan, nem bizonyultak tartós-nak a csomópontoknál, ami külső borítást vagy verandák hozzátoldását tette szükségessé. Tuffnell bíboros Angliába távozásával az egyház támogatása is megszűnt. Megrendelők nélkül Suter feladta praxisát és Victoriába költözött, ahol a Catholic Apostolic Church (Katolikus Apostolikus Egyház) papjaként halt meg.

A queenslandi ház klimatikus viselkedése

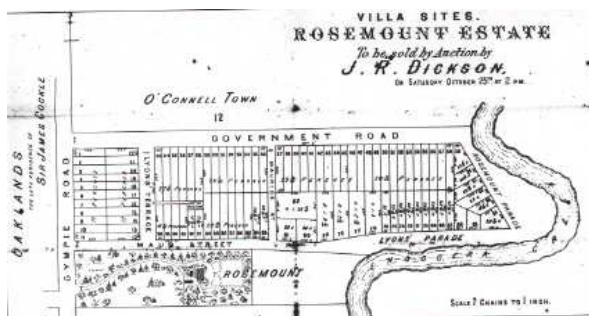
A közhiedelemmel ellentétben a queenslandi ház a délkelet- queenslandi klímának alig felel meg. Alapvető félreértés, hogy a viszonylag rövid forró nyarat tartják a fő kiküszöbölendő tényezőnek. A nyár hosszát tekintve nagyságrendekkel rövidebb az alulfűtött téli

hónapoknál. A túlárnyékolt házak a téli hónapokban kevés hőt kapnak, amit aztán hamar le is adnak a szigeteletlen könnyű-favázás szerkezeteken keresztül. A ház kocka formája nyáron nem segíti elő a természetes szellőzést. Ráadásul az elsődleges felmelegedő felület a fémfedű tető, és nem a faszerkezetű falak.

Nemcsak a házak, hanem a tájolásuk sem veszi figyelembe a klimatikus viszonyokat. Sok példát lehetne felsorakoztatni a queenslandi házak alkalmatlan tájolására. Bal Saini a következőképpen fejt ki az általa "négyzethálós telekosztás „átkának” nevezett jelenséget (6. ábra).

„A négyzethálós telekosztás tervének elkészítéséhez, mint ahogy tisztában vannak vele, egyedül csak egy rajzasztalra, egy papírlapra és egy vonalzókészletre van szükség. A legtöbb queenslandi várost olyan földmérők és műszaki rajzolókat terveztek, akik nem rendelkeztek a terpkontúrokkal való bánásmóddhoz kellő ismeretekkel. Számukra egy város felvázolásának leg-egyszerűbb módja a négyzethálós metódus volt, és hogy az összes házat az utcára tájolják... Sok ház hibája a nem megfelelő tájolás, és Brisbane domborzata általánosan tetézi a problémákat, mely alól csak a dombtetőn lakók képeznek kivételt.” (1985 p.37)

A telepések építési helyszínválasztási szempontjait Ray Sumner (1980 p.293) és Peter Bell (1984 p.207) is elemezte. Szerintük a helyes tájolás inkább véletlenszerű, mint szándékos volt, és az olyan gyakorlati megfontolásoktól eltekintve, mint a víz közelsége és a biztonság, a döntéseket elsősorban a „brit társadalmi és kulturális rendszer értékei és meghatározói” határozták meg:

6. ábra – Hálós telekosztású szuburbia

„Bármilyen helyszínt választottak, azt tisztán elkülönítették a körülvevő őshonos természetűtől, kinyilvánítva a legfontosabb motivációt, a világosan meghatározott kulturális terület pszichológiai igényét... nagyon sok olyan észak-queenslandi tanya volt, ahol a tulajdonos házat szimmetrikusan keretezték takaros kerítéskoronnal védett angol virágokból ültetett ágyások.” (Sumner, 1980 p.293)

Sumner a letelepedés minden aspektusát tekintve nagyobb jelentőséget tulajdonít a kulturális tényezőknek, mint a környezet hatásának. A fennmaradt fényképek és a főként hölgytelepések által írt naplók tanúsága szerint, Sumner „Brisbane anglofil életmódját” a brit öltözködési, étkezési és társasági időtöltési szokások reprodukciójának tartja. Így nem talál semmi okot ezen szokások feladására az „élet legköltségesebb szerzeménye”, egy ház építése esetén (7. ábra). A környezeti tényezők szerepének megítélésekor a többi kutató is hasonlóképpen cáfolja a közhiedelmet:

„Az éghajlattal kapcsolatban az a probléma, hogy szerepe, fontossága el van túlozva. Végeredményben nem építészeti formaalakító tényező, és a queenslandi ház sem megfelelő klimatikusan. Az éghajlat szerepéről sok szó esett a queenslandi ház történetének tárgyalásakor, és majdnem ugyanennyiszor félreértették. Az árnyékolás és természetes szellőzés létrejötté gyakran rámutattak, de az akkoriban alkalmazott eszközök kevésbé voltak tökéletesek, mint a maiak, különösképpen 1900 előtt.” (Watson, 1981 p.8.5)

7. ábra – 5 órás tea a verandán

„Ugyan az éghajlat az építési módra nem volt döntő befolyással, nem is hagyták teljesen figyelmen kívül; az építők egyszerűen csak az éghajlat és a gazdasági valóság között kötöttek kompromisszumot. Ugyanez mondható el az esztétikai értékekre, a kényelemre és más tényezőkre is.” (Bell, 1984, p.207)

Összegzés

A queenslandi ház tehát a 19. századi építőipar terméke. Javarást építészek terveztek, jegyeivel korának értékrendjét és ízlését tükrözi, érzékenysége dominánsan ezekre a tényezőkre, és nem az ausztrál táj és éghajlat diktálta körülményekre irányul. Fejlődését meghatározó kényszerítő erő a költséghatékonyság, hogy megfizethető legyen a vásárlóknak és hasznot hajtson a vállalkozóknak. Ezen jellemzők egyike sem elégti ki a népi építészet fogalmkörét. A népi építészet definíciójáról, és a fontosságát bizonygató „Emocionális Tábor” nézeteiről a cikksorozat folytatásában lesz szó.

Irodalomjegyzék

1. Bell, P. 1984. *Timber and Iron: Houses in North Queensland Mining Settlements 1867-1920*. University of Queensland Press, Brisbane.
2. Bell, P. 1987. *Stud framing: The empire strikes back*. Architecture Australia, vol.76, no.2, March, pp.81-84.
3. Bell, P. 1988. *Square wooden boxes on long legs: Timber houses in north Queensland*. Historic Environment, vol.6, no.2-3, pp.32-7.
4. Newell, P. 1978-79. *The origins and development of the Queensland house*. Royal Historical Society of Queensland Journal, vol.10, no.4, pp.18-28.
5. Newell, P. 1988. *The house in Queensland: From first settlement to 1985*. publikálatlan M.Arch. disszertáció, The University of Queensland Department of Architecture, Brisbane.
6. Saini, B. 1985. *The Brisbane house in environmental context*. in R. Fisher & R. Sumner (eds), Brisbane: Housing, the River, Health & the Arts, Brisbane History Group Papers, Brisbane, pp.34-42.
7. Sumner, R. 1975. *Environment and architecture in tropical Queensland*. Architecture in Australia, Oct., pp.82-7.
8. Sumner, R. 1980. *View from the verandah: Homesteads and landscapes in the tropics*. Landscape Australia, no.4, Nov., pp.292-7.
9. Sumner, R. 1985a. *The Brisbane house in historical context*. in R. Fisher & R. Sumner (eds), Brisbane: Housing, the River, Health & the Arts, Brisbane History Group Papers, Brisbane, pp.29-33.
10. Sumner, R. 1985b. *The Queensland style*. in R. Irving (szerk.), The History and Design of the Australian House, Oxford University Press, Melbourne, pp.290-312.
11. Watson, D. 1981. *The Queensland house: A report into the nature and evolution of significant aspects of domestic architecture on Queensland*. a szerző kiadása, Brisbane.
12. Watson, D. 1985. *An overview of the Brisbane house*. in R. Fisher & R. Sumner (szerk.), Brisbane: Housing, the River, Health & the Arts, Brisbane History Group Papers, Brisbane, pp.11-7.
13. Watson, D. 1988. *Outside studding: „Some claims to architectural taste*. Historic Environment, 6(2-3):22-31.
14. Watson, D. & McKay, J.1984. *A Directory of Queensland Architects to 1940*. University of Queensland Library, Brisbane.
15. Watson, D. & McKay, J. 1994. *Queensland Architects of the 19th Century: A Bibliographical Dictionary*. Queensland Museum, Brisbane.